

A VÍZFELSZÍN BREWSTER-FÉLE SÖTÉT FOLTJÁNAK POLARIZÁCIÓ-OPTIKÁJA

2. rész: fényképezés és festmények

Horváth Gábor, Takács Péter – ELTE, Biológiai Fizika Tanszék, Környezetoptika Laboratórium
Barta András – Estrato Kutató és Fejlesztő Kft.
David Pye – Londoni Egyetem, Nagy-Britannia

Felhőtlen ég alatt napkelte vagy napnyugta közelében arccal észak vagy dél felé fordulva a függőlegestől 53°-ra nézd a víztükröt és megláthatod. Már korábban is többször észlelhetted, csak nem voltál vele tisztában, mit látsz. E cikkből megismerheted a gyakori, de csak kevesek által ismert Brewster-féle sötét folt optikáját.

A Brewster-féle sötét folt polárszűrő nélkül készült fényképei

A 9. ábrán látható a híres Tádzs Mahal („A paloták koronája”) központi épülete és az előtte terülő mesterséges tó, miközben a fényképész északra nézett naplementekor. A vízfelszín megfigyelőhöz közelebbi része nem veri vissza a függőlegesen poláros világoskék égfényt, míg a polarizálatlan épület nagy fényerővel tükröződik. Pont a polarizálatlan vagy csak gyengén poláros kupola és minaretek erős visszaverődése a függőlegesen poláros égfényhez képest bizonyítja, hogy e kép nem polárszűrővel készült, hiszen egy függőleges polár-

9. ábra. Az indiai Agrában lévő Tádzs Mahal mauzóleum és az előtte elterülő tó polárszűrő nélkül, naplementekor készült fényképe, amikor a vízszintes optikai tengelyű kamera északra néz. A vízfelszín megfigyelőhöz közelebbi része nem veri vissza a kék eget a Brewster-féle sötét foltban, míg az épület tükröképe tisztán látható, ami bizonyítja, hogy a kamera előtt nem volt polárszűrő. A fénykép az Abercrombie & Kent utazási ügynökség 1995-ös reklámkiadványából származik.

szűrő kiszűrte volna az összes, vízszintesen poláros vízfelszíni tükröződést.

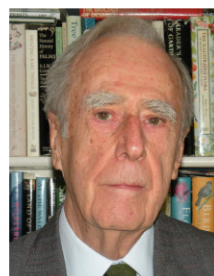
Horváth Gábor fizikus, az MTA doktora, az ELTE Biológiai Fizika Tanszék Környezetoptika Laboratóriumának vezetője. A vizuális környezet optikai sajátosságait és az állatok látását tanulmányozza, továbbá biomechanikai kutatásokat folytat. Számos szakmai díj és kitüntetés tulajdonosa. Évtizedek óta aktív tudományos-ismeretterjesztő munkát is folytat előadások és cikkek formájában.

Barta András az ELTE-n végzett fizikusként, majd ugyanott szerzett PhD-fokozatot biofizikából a Biológiai Fizika Tanszék Környezetoptika Laboratóriumában. A bio- és környezetoptikával kapcsolatos alap kutatásokon kívül ipari műszerek, elsősorban minőségellenőrző eszközök fejlesztésével foglalkozik az Estrato Kutató és Fejlesztő Kft. vezetőjeként. Számos kutatásfejlesztési pályázat előkészítésében és megvalósításában vett és vesz részt.

Takács Péter a középiskolát a Debreceni Egyetem Kossuth Lajos Gyakorló Gimnáziumában végezte. BSc szakdolgozatát az ELTE-n írta a vikingek égbolt-polarizációs navigációjáról. Az ELTE végzős mesterszakos fizikus hallgatójaként diplomamunkáját a Biológiai Fizika Tanszék Környezetoptika Laboratóriumában készíti, ahol több kutatásban is részt vesz.

David Pye a Londoni Egyetem zoológus emeritus professzora. Fő érdeklődési területe az állatvilágban föllelhető fizikai elvek vizsgálata. Tanulmányozta az állatok ultrahangos kommunikációját, különös tekintettel a denevérek visszhangos tájékozódására és zsákmányszerzésére, majd az elektromágneses spektrum közeli ultraibolya-tartománya és a poláros fény állatvilágban játszott szerepét kutatta. A Zoological Society, Linnean Society, Institute of Physics és a Royal Institution tagja.

10. *ábra*. A dél-svédországi Havnmantorp és Lessibo közelében lévő Hyllsjon-tóról polárszűrő nélkül készült fénykép. A vízszintes optikai tengelyű kamera északra nézett. A fényképet David Pye készítette 2011. június 4-én kora reggel.

A 10. *ábra* fényképe is polárszűrő nélkül készült: egy tavat mutat, amikor a kamera északra nézett napkeltekor, tiszta égbolt alatt. A Brewster-féle sötét folt (BSF) tisztán látszik a kép alján. A barna sziklák a víz

11. *ábra*. Az ég és öt különböző tőről vízszintes polárszűrővel a), c), e), g), i) és anélkül b), d), f), h), j) 180° látószögű halveszemoptikával Gödön (47° 70' É, 19° 15' K) 2017. július 15-én 20:30-kor (=UT + 2 óra) készített fényképek, amikor a kamera vízszintes optikai tengelye nyugat a)–d) és észak i)–j) felé nézett. A b) és d) fényképeken a Brewster-féle sötét folt nem látható, míg az f), h), j) fényképeken jól látszik a vízfelszínen.

alján jól kivehető, mivel a róluk eredő fényt nem nyomja el a vízfelszínről a Brewster-féle sötét foltban nem tükröződő függőlegesen poláros égboltfény.

A 11. *ábra* több, 180° látószögű fényképet mutat, amelyek egy részét vízszintes polárszűrővel exponáltuk, másik részét pedig polárszűrő nélkül. E képek napnyugtakor készültek, amikor a kamera vízszintes tengelye nyugat, dél és észak felé nézett. A 11.b és 11.d *ábrákon* nem látható a BSF, mivel a kamera nyugat felé nézett. A 11.f, 11.h és 11.j *ábrákon* a BSF jól kivehető a vízfelszínen. A 11.a és 11.c *képeken* az ég a szoláris meridián mentén fényes, mivel az égfény ott vízszintesen polarizált, ami akadály nélkül áthaladt a kamera előtti vízszintes polárszűrőn. A 11.e, 11.g és 11.i *ábrákon* azonban a szoláris meridiánra merőleges síkú meridián mentén sötét az ég, mert annak függőlegesen részlegesen poláros fényét jelentősen elnyelte a vízszintes polárszűrő. A 11.f *ábrán* a tóparti fa tükörképe – a gyenge polarizációjának köszönhetően – zöld maradt, míg az ég – erős függőleges polarizációja miatt – a fa mögött sötétkék. A 11.f *ábra* tóparti fájának körülményei hasonlóak a 9. *ábrán* látható Tádzs Mahaléihoz. A 11.e, 11.g és 11.i *ábrák* jól szemléltetik az ég függőleges polarizációját, amikor a megfigyelő dél vagy észak felé néz, aminek következményeként a vízfelszínen látható a BSF.

Festmény Brewster-féle sötét folttal

A 12. *ábrán* Edouard Vuillard *A révész* című festményét láthatjuk (1897, D'Orsay Múzeum, Párizs) [14]. A festményen ábrázolt tájat a bal oldalt lenyugvó vagy felkelő nap sárgás fénye világítja meg,

így a festő (a kép szemléelője) északra vagy délre tekint és látja az eget meg annak vízfelszíni tükörképét. A világoskék ég majdnem teljesen tiszta, és a vízfelszínre függőlegesen poláros fény esik. Ezért alakul ki a Brewster-féle sötétkék folt a vízfelszínen, a festmény közepén és főleg a jobb alsó sarkában. A sárguló lombú fákról származó fény gyakorlatilag polarizálatlan, ezért a vízfelszínről még a Brewster-szög közelében is legalább a fele (a vízszintesen poláros összetevője) visszaverődik, ellentétben a függőlegesen poláros égfénnyel. E festmény minden részlete kielégíti a BSF kialakulásához szükséges feltételeket. Különösen fontos, hogy a sárga fák fényesen tükröződnek a vízfelszínről, míg a világoskék ég tükörképe sötétkék körülöttük.

12. ábra. Edouard Vuillard (1897): *A révész* (D'Orsay Múzeum, Párizs) [14]. A kép középső és jobb alsó részén látható sötétkék folt valószínűleg egy Brewster-féle sötét folt. Részletes magyarázatért lásd a szöveget.

Elemzés

A 180° látószögű képkötő polarimetria lehetőséget nyújtott arra, hogy a vízfelszín tükrözéspolarizációs tulajdonságait különböző égboltszituációk mellett vizsgáljuk. E technikával *Gál* és munkatársai [7] mérték először egy sima fekete vízfelszín polarizációs mintázatait tiszta ég alatt, napnyugtakor. Ezen úttörő vizsgálatot kiterjesztve, Stokes–Mueller-formalizmust [2, 4] alkalmazva meghatároztuk a vízfelszínről tükröződő égfény polarizációs mintázatait abból a célból, hogy kiderítsük a Brewster-féle sötét folt jellemzőit és kialakulásának feltételeit.

A tiszta (felhőtlen és ködmentes) ég polarizációs mintázata a szoláris-antiszoláris meridiánra tükröszimmetrikus [15, 16]. Ennek köszönhetően a két BSF is tükröszimmetrikusan helyezkedik el a szoláris-antiszoláris meridián tükörképének két oldalán (4. ábra írásunk első részében). Ha a θ_N -napmagasság 58° -nál nagyobb, akkor a BSF területe olyan kicsi, hogy szabad szemmel nem látható. Így a BSF gyakorlatilag csak $\theta_N < 58^\circ$ esetén létezik tiszta ég alatt. A BSF akkor a legnagyobb s így a legkönnyebb megfigyelni, amikor a Nap a horizonton van, azaz naplementekor vagy napkeltekor (4. és 5. ábra írásunk első részében).

Können [1] szerint hullámozó vízfelszínen a BSF kerekded háromszög alakú. A számítógéppel modellezett BSF formája tényleg háromszög-tojásdad, főleg alacsony napmagasságoknál (4.a, 4.b és 6.c ábra írásunk első részében).

Bár azonos napállás mellett a teljesen borult vagy ködös égboltok polarizációirány-mintázata nagyon

hasonló a tiszta égbolttéhoz, az előbbi egek fényének polarizációfoka annyira alacsony, hogy nem keletkezik BSF még alacsony napállások esetén sem (8. ábra írásunk első részében).

Berry és munkatársai [10] modellje jobban leírja az ég polarizációs mintázatát, mint a klasszikus Rayleigh-modell, amiben nincsenek polarizálatlan (neutrális) pontok. Az előbbi modellt használva ezért valószínűbben modelleztük a BSF kialakulásának légkör-optikai körülményeit. Aeroszolokban gazdag atmoszféra esetén, például amikor sivatagi homok vagy erdőtüz füstje lebeg a levegőben, az égfény polarizációfoka a többszörös fényszórás okán jelentősen lecsökken. Emiatt az égfény majdnem polarizálatlan annak ellenére, hogy az ég nem felhős/ködös. Ilyenkor sem alakul ki a vízfelszín Brewster-féle sötét foltja, ugyanúgy, mint borult ég alatt (8. ábra írásunk első részében).

A vizekről készült fényképeken látható sötét folt általában azzal magyarázható, hogy a fényképész lineáris polárszűrőt alkalmazott kamerája lencséje előtt, feltehetően azért, hogy fokozza a fénykép vizuális élményét. Ilyenkor a polárszűrő áteresztési síkja függőleges, ami így a Brewster-szög környékén kiszűri a vízről visszaverődő vízszintesen poláros fényt. Ritka esetekben a fénykép bizonyos jellemzőiből meg lehet állapítani, hogy használtak-e vagy sem polárszűrőt a kép készítésekor. A 9., 10. és 11.b, d, f, b, j ábrákon közölt fényképek expozíciójakor nem használtunk polárszűrőt.

Festők alkalomadtán megörökíthetik a Brewster-féle sötét foltot, de néha helytelenül, mert többnyire a műtermükben, emlékezetből festik le a látottakat, miáltal elfelejtik, hogy pontosan mit és hogyan láttak. Festményeken a vízfelszín sötét foltjai sokszor tárgyak (például épületek, fák, bokrok, felhők, hegyek) tükröződésével magyarázhatók. Mi csak néhány

olyan festményt találtunk (belőlük itt csak egyet mutatunk be a *12. ábrán*), ahol a vízfelület sötét foltját nem lehet e triviális visszaverődésekkel magyarázni, hanem csakis a Brewster-féle sötét folttal tudjuk értelmezni.

Végül megemlítjük, hogy érdemes lenne tanulmányozni a halevő vagy más gázló madarak zsákmányszerzési viselkedését, például gémekek sekély vizekbeli vadászását alacsony napmagasságok mellett abból a szempontból, hogy északi/déli irányban gyakrabban próbálkoznak-e halat elkapni, mivel ekkor – a Brewster-féle sötét foltnak köszönhetően – könnyebben látnak a vízfelszín alá [17].

Irodalom

14. Painting of Edouard Vuillard (1897) entitled 'The Ferryman' (Musée D'Orsay, Paris). [https://www.google.hu/search?q=Edouard+Vuillard+\(1897\):+The+Ferryman&client=firefox-b\&source=lnms\&tbn=isch\&sa=X\&ved=0ahUKEwj3Ma7xIJSAhXGiiwKHAdHD6MQ\AUICCgB\&biw=1024\&bih=644\#imgrc=VT3VBxnm8DRo6M](https://www.google.hu/search?q=Edouard+Vuillard+(1897):+The+Ferryman&client=firefox-b\&source=lnms\&tbn=isch\&sa=X\&ved=0ahUKEwj3Ma7xIJSAhXGiiwKHAdHD6MQ\AUICCgB\&biw=1024\&bih=644\#imgrc=VT3VBxnm8DRo6M)
15. Coulson K. L.: *Polarization and Intensity of Light in the Atmosphere*. Deepak Publishing (1988)
16. Horváth G., Barta A., Hegedüs R.: Chapter 18. Polarization of the sky. In: G. Horváth (editor): *Polarized Light and Polarization Vision in Animal Sciences*. Springer: Heidelberg, Berlin, New York (2014) 367–406.
17. Pye D.: *Polarised Light in Science and Nature*. Institute of Physics Publishing: Bristol, Philadelphia (2001)

A FIZIKA TANÍTÁSA

KEVÉSSÉ ISMERT DEMONSTRÁCIÓS KÍSÉRLETEK CSEPPFOLYÓS NITROGÉNNEL

Medvegy Tibor

Pannon Egyetem, Fizika és Mechatronika Intézet

Légkörünk 78 V/V%-át nitrogén teszi ki, ezért joggal nevezhetjük hétköznapi anyagnak. Azonban cseppfolyós halmazállapotában igen különlegessé és érdekessé válhat a fiatalok számára. A folyékony nitrogén ezért a tudománynépszerűsítő kísérleti előadások egyik, szinte elhagyhatatlan kelléke, amelynek felhasználásával számos látványos és tanulságos kísérlet végezhető el. Cikkemben olyan, kevésbé közismert, cseppfolyós nitrogént alkalmazó kísérleteket mutatok be, amelyek igen hasznosnak bizonyultak a fizika iránti érdeklődés felkeltésére és a tudománynépszerűsítésre egyaránt. Az interneten – természetesen – e témában számos kísérletleírás és videó lelhető fel, néhány ajánlott weblap az irodalomban megtalálható [1, 2].

A biztonság

Cseppfolyós nitrogént alkalmazó kísérleteink során legfontosabb tényező a biztonság, ezért nagyon fontos fokozott óvatossággal kezelni ezt az anyagot. Az esetleges fröcsköléssel járó kísérletek során mindig viseljük védőszemüveget és megfelelő védőkesztyűt, valamint ügyeljünk arra, hogy pusztán kézzel ne érintsük meg a folyékony nitrogén hőmérsékletére hűtött kísérleti eszközeinket! A kísérleti bemutatókat csak jól szellőző helyen végezzük, és mindig tartsuk szem előtt a hallgatóság biztonságát!

Cseppfolyós nitrogén viselkedése szobahőmérsékletű környezetben

Normál légköri nyomáson a cseppfolyós nitrogén forráspontja $-195,8\text{ °C}$, ezért szobahőmérsékletű környezetben állandó forrásban van. Ezt a tulajdonságát egy üvegedénybe töltve mutathatjuk meg nagyobb közönségnek, azonban az egyszerű főzőpohár elpattanhat a hirtelen hőhatástól, illetve, amennyiben egyszerű üvegedényben tároljuk a folyékony nitrogént, akkor annak külső – immár hideg – falára a levegő páratartalma hamar kicsapódik, átlátszatlanná téve azt. A legjobb megoldás a duplafalú – falai között vákuumot tartalmazó – üvegedény (ez a Dewar-edény) alkalmazása, amelynek külső falára még cseppfolyós nitrogén tárolása mellett sem azonnal fagy ki a levegő páratartalma. Ezen edényben jól megfigyelhetjük a nitrogén

Medvegy Tibor a Pannon Egyetem Fizika és Mechatronika Intézetének oktatója. A Szegedi Tudományegyetemen 2010-ben szerzett fizikatanári diplomát, jelenleg az ELTE Fizika Tanítása Doktori Program doktorjelöltje. Kutatási területei a különleges anyagok és a multimédiás eszközök fizikaoktatásban való felhasználási lehetőségeinek vizsgálata, valamint az elektro- és magnetoreológiai folyadékok szenzor- és aktuátorteknikában való alkalmazási lehetőségeinek fejlesztése.